

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی زبان‌شناسی همگانی

تحلیل سنگ‌نوشته‌های شهدای شیراز در جنگ
تحمیلی عراق علیه ایران
از منظر نشانه‌شناسی لایه‌ای

به وسیله‌ی

لیلا دیانت

استاد راهنما

دکتر مهرزاد منصوری

شهریور ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

اظهار نامه

اینجانب لیلا دیانت دانشجوی رشته ی زبان انگلیسی گرایش زبان شناسی همگانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی اظهار می کنم که این پایان نامه حاصل پژوهش خودم بوده و در جاهایی که از منابع دیگران استفاده کرده ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته ام. همچنین اظهار می کنم که تحقیق و موضوع پایان نامه ام تکراری نیست و تعهد می نمایم که بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننموده و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیه حقوق این اثر مطابق با آیین نامه مالکیت فکری و معنوی متعلق به دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی: لیلا دیانت

تاریخ و امضاء: ۱۳۹۰/۶/۲۰

تقدیم به

شهدای هشت سال دفاع مقدس

سپاسگزاری

حمد و سپاس خدای مهربانی را که زمین، آسمان، جهان و جهانیان را بیافرید و از جمله مخلوق، انسان را برگزید و به او نیروی بیان و توان کسب دانش و بینش عطا فرمود. این حقیر بر خود لازم می‌دانم که صمیمانه‌ترین سپاس‌ها و تشکرهایم را به استاد بزرگوارم دکتر مهرزاد منصوری تقدیم بدارم، چرا که بدون صبر و حوصله، سعه صدر، عنایات بی‌دریغ و راهنمایی‌های سودمند آن استاد فرهیخته، کار پایان‌نامه بدین سرعت و با این کیفیت به سامان نمی‌رسید. امیدوارم که توفیق الهی همواره رفیق راه آن استاد فرزانه باشد. همچنین از استادان فاضل و دانشمند، دکتر جلال رحیمیان و دکتر علیرضا خرمایی که مشاوره این پایان‌نامه را بر عهده داشته و با صبر و حوصله پایان‌نامه را از ابتدا تا انتها خوانده و دلسوزانه مرا در این کار ارشاد و راهنمایی نمودند تشکر و سپاسگزاری می‌کنم. و در پایان از مادر عزیزم، از همسر مهربان و صبورم که به تلاش در راه علم‌آموزی و دانش‌اندوزی من از هیچ کوششی فروگذار نکرده و از دختر دلبندم تشکر و قدردانی می‌نمایم.

چکیده

تحلیل سنگ‌نوشته‌های شهدای شیراز در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران از منظر نشانه‌شناسی لایه‌ای

به کوشش
لیلا دیانت

نشانه‌شناسی مطالعه نظام‌مند نشانه‌هاست که به عنوان یکی از ابزارهای کارآمد امروز توانسته است در تحلیل بسیاری از متون مؤثر باشد و نشانه‌شناسی لایه‌ای به مثابه یک دیدگاه نظری زمینه را برای تحلیل متون چند وجهی که شامل نشانه‌های زبانی و غیر زبانی است، فراهم می‌کند.

این پژوهش ضمن توصیف نشانه‌شناسی و توضیحاتی در باب پیدایش و مبانی نظری نشانه‌شناسی لایه‌ای به تحلیل سنگ‌نوشته‌های قبور شهدا از منظر نشانه‌شناسی لایه‌ای پرداخته است. سنگ‌نوشته‌ی قبور شهدا از دو لایه‌ی زبانی و غیرزبانی تشکیل شده و هر لایه متشکل از مجموعه‌ای از لایه‌های دیگری است. لایه‌ی زبانی شامل نوشتار در آغازگر، مشخصات شهید و اشعار و وصایا است و لایه‌ی غیر زبانی شامل طرح‌ها، نقوش و رنگ می‌باشد که کارکرد و نقش هر یک از این لایه‌های نشانه‌ای در این پژوهش از منظر نشانه‌شناختی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند. این پژوهش نشان می‌دهد نقوش به کار رفته در سنگ‌نوشته‌ها و همچنین رنگ‌هایی چون سبز، قرمز و سیاه هر کدام در کنار نشانه‌های زبانی نقش مهمی در انتقال مفهوم شهید و شهادت ایفا می‌کند. همچنین در این پژوهش نشان می‌دهد که چگونه نشانه‌های زبانی در قالب شعر و نثرهای کوتاه در انتقال مفاهیم مورد نظر مؤثر می‌باشند. این پژوهش نشان می‌دهد که تحلیل این سنگ‌نوشته‌ها از منظر نشانه‌شناسی لایه‌ای امکان‌پذیر است چرا که نشانه‌شناسی لایه‌ای به مثابه دیدگاه نظری برای تحلیل متونی که در آن از نشانه‌ی زبانی و غیر زبانی استفاده شده کاربرد گسترده‌ای دارد.

با تحلیل این لایه‌های زبانی و غیرزبانی به این نتیجه می‌رسیم که اولاً تعامل لایه‌های زبانی و غیرزبانی است که کلیت نظام‌مند سنگ‌نوشته را شکل داده است؛ ثانیاً تحلیل این سنگ‌نوشته‌ها به مثابه یک متن به توانش نشانه‌شناختی، بافت فرهنگی، محیط اجتماعی و همچنین روابط همنشینی و جانشینی لایه‌ها بستگی دارد؛ ثالثاً نوع نشانه‌ی به کار رفته، انسجام ساختاری، روابط همنشینی بین نشانه‌ها و همچنین انسجام کارکردی و معنایی این نشانه‌ها باعث شده است تا این سنگ‌نوشته‌ها به زیباترین شکل پیام خود را به رهگذران القا کنند.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: مقدمه

۲	۱-۱- پیشگفتار.....
۳	۲-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۳	۳-۱- روش تحقیق.....
۴	۱-۴- داده‌های تحقیق.....
۴	۱-۵- سؤالات تحقیق.....

فصل دوم: مبانی نظری

۶	۱-۲- مقدمه.....
۶	۲-۲- نشانه‌شناسی.....
۸	۳-۲- تاریخچه‌ی نشانه‌شناسی.....
۱۰	۴-۲- الگوی سوسوری.....
۱۲	۵-۲- الگوی پیرسی.....
۱۵	۶-۲- مثلث دلالت.....
۱۷	۷-۲- سیر صعودی نشانه‌شناسی.....
۱۸	۸-۲- الگوی ارتباطی.....
۲۱	۹-۲- مدل یلمزلف.....
۲۲	۱۰-۲- نشانه‌شناسی اجتماعی.....
۲۳	۱۱-۲- الگوی زبانی هلیدی.....
۲۴	۱۲-۲- مبانی نظری نشانه‌شناسی لایه‌ای.....
۲۷	۱۳-۲- تعریف چند اصطلاح و مفهوم.....
۲۷	۱-۱۳-۲- متن.....

۲۸	۲-۱۳-۲- رمزگان
۲۹	۲-۱۳-۳- وجهیت
۳۰	۲-۱۳-۴- رسانه

فصل سوم: پیشینه‌ی تحقیق

۳۳	۱-۳- در زمینه ادبیات (نظم و نثر)
۳۶	۲-۳- در زمینه‌ی نشانه‌شناسی اجتماعی
۳۶	۳-۳- در زمینه‌ی دین
۳۷	۴-۳- در زمینه‌ی هنر (تصویر، فیلم، تئاتر، عکس، ...)

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده‌ها

۴۱	۱-۴- مقدمه
۴۲	۲-۴- ساختار نشانه‌شناختی سنگ‌نوشته‌های شهدا
۴۳	۱-۲-۴- نشانه‌های زبانی
۴۷	۱-۱-۲-۴- آغازگر یا سر لوحه‌ی آغازین
۵۰	۲-۱-۲-۴- مشخصات شهید
۵۱	۳-۱-۲-۴- درجه‌ی نظامی شهید هنگام شهادت
۵۲	۴-۱-۲-۴- اشعار، پیام‌ها یا فرازی از وصیت‌نامه‌ی شهید
۶۲	۲-۲-۴- نشانه‌های غیرزبانی در سنگ‌نوشته‌های قبور شهدا
۶۳	۱-۲-۲-۴- طرح‌های حاشیه، نقوش
۶۶	۲-۲-۲-۴- رنگ‌ها

فصل پنجم: بحث و نتایج

۷۳	بحث و نتیجه‌گیری

فهرست منابع و مأخذ

۷۶	منابع فارسی
۷۹	منابع انگلیسی

پیوست

پیوست ۱: عکس..... ۸۲

پیوست ۲: اشعار سنگ‌نوشته‌ی شهدا..... ۹۳

پیوست ۳:

واژه‌نامه‌ی انگلیسی به فارسی ۱۰۸

واژه‌نامه‌ی فارسی به انگلیسی..... ۱۱۲

فهرست جدول ها

صفحه	عنوان
۱۶	جدول ۱: خلاصه‌ای از نامگذاری مثلث نشانه‌ای
۱۹	جدول ۲: کارکرد زبان
۲۲	جدول ۳: جوهر و شکل
۳۰	جدول ۴: علامت‌های وجهیت

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۱۱	شکل ۱: الگوی سوسور از نشانه.....
۱۱	شکل ۲: شکل مفهوم و تصور صوتی.....
۱۱	شکل ۳: رابطه‌ی بین نشانه‌ها.....
۱۲	شکل ۴: مثلث نشانه‌شناسی پیرس.....
۱۳	شکل ۵: تفسیر متوالی پیرس.....
۱۵	شکل ۶: مثلث دلالت.....
۱۹	شکل ۷: حلقه‌ی گفتاری سوسور.....
۲۰	شکل ۸: مدل ارتباطی یاکوبسن.....
۲۰	شکل ۹: عوامل مؤثر در خوانش نشانه.....
۲۱	شکل ۱۰: مدل نشانه یلمزلف.....
۲۴	شکل ۱۱: شکل لایه‌ای زبان.....
۴۶	شکل ۱۲: روابط همنشینی.....
۶۰	شکل ۱۳: نوشتار شناسی در سنگ‌نوشته‌ها.....
۶۸	شکل ۱۴: گرافیک در سنگ‌نوشته‌ها.....
۶۹	شکل ۱۵: نمونه‌ای از سنگ‌نوشته شهدا.....
۷۵	شکل ۱۶: ساختار نشانه‌شناسی لایه‌ای سنگ‌نوشته‌ها.....

فصل اول

مقدمه

۱-۱- پیشگفتار

زبان‌شناسی از آغاز سده‌ی بیستم با اندیشه‌های فردینان دو سوسور به صورت یک رشته‌ی علمی مستقل در کنار سایر علوم بشری گسترش یافت، آن گونه که اگرچه بیش از یک قرن از تولد آن نمی‌گذرد با این حال رشد و شکوفایی آن شگفت‌انگیز است. اما باز هم مع الاسف زبان‌شناسی در کشور ما هنوز آن جایگاه خود را پیدا نکرده است و حتی در بسیاری از زمینه‌ها مانند نشانه‌شناسی، تجزیه و تحلیل گفتمان، جامعه‌شناسی زبان، روان‌شناسی چندان اثر قابل‌ذکری به زبان فارسی نداریم و یا بیشتر آثار رنگ و بوی ترجمه و اقتباس دارند تا تحقیق و تألیف. از این رو زبان‌شناسان باید به سرعت با مطالعات و پژوهش‌های زبان‌شناختی در غرب آشنا شده و خود در این زمینه به تلاش، تکاپو و تحقیق بپردازند.

نشانه‌شناسی یکی از شاخه‌های دانش بشری و به عنوان یک علم میان رشته‌ای است که به بررسی نشانه‌ها می‌پردازد. علیرغم اینکه نشانه‌شناسی رشته‌ی نسبتاً جدیدی است اما در بسیاری از کشورهای دنیا از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و به عنوان یک رشته علمی مستقل در برخی از دانشگاه‌ها مورد توجه علاقمندان به این دانش قرار گرفته است که به تحقیق و پژوهش در این زمینه می‌پردازند و حداقل شش مجله از جمله "مجله‌ی بین‌المللی نشانه‌شناسی" به مقالات و مطالعات در این زمینه اختصاص داده شده است.

حوزه‌ی تحقیق و پژوهش در نشانه‌شناسی گسترده است و کاربردهای زیادی در سینما، تلویزیون، هنر، تبلیغات، ادبیات و غیره دارد. به عبارتی نشانه‌شناسی به عنوان یکی از ابزارهای کارآمد امروز توانسته است در تحلیل متون ادبی به طور خاص و هنری به طور عام بسیار مؤثر باشد

این فصل به اهمیت و ضرورت تحقیق، روش تحقیق، داده‌های تحقیق و سؤالات تحقیق در باب تحلیل نشانه‌شناختی سنگ‌نوشته‌ی شهدا اختصاص یافته است.

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

مطالعه و بررسی آثاری که از شهید بر جای مانده و یا به نوعی منتسب به او می‌باشد به عنوان کسی که در اوج جوانی که علی‌القاعده می‌بایست غرق در عیش و نوش جوانی باشد، همه‌ی لذت‌های دنیوی را رها کرده و جان خود را در راه آرمانی که دارد فدا می‌کند، حائز اهمیت است.

به کارگیری دانش روز در تحلیل آثار منتسب به شهدا می‌تواند به نوعی قدرشناسی نسبت به آنان تلقی شود. نشانه‌شناسی یکی از ابزارهایی است که می‌تواند در این راستا بسیار مفید واقع شود. تحلیل سنگ نوشته قبور شهدا از دیدگاه نشانه‌شناسی از چند نظر حائز اهمیت است:

۱- علیرغم اینکه در زمینه نشانه‌شناسی کارهای زیادی صورت گرفته اما در مورد سنگ نوشته‌ها از این دیدگاه کاری صورت نگرفته است و به همین دلیل تحلیل نشانه‌شناختی سنگ نوشته‌ها کاری بدیع و نو است و همین مسأله، اهمیت تحقیق را دو چندان می‌کند.

۲- این پژوهش می‌تواند به ما کمک کند تا به درک بهتری از مفاهیم و پیام‌های نشانه‌های موجود در سنگ نوشته‌ها برسیم. مفاهیمی که حیات و تداوم فرهنگ انسانی برخوردار از ارزش‌های اسلامی جامعه را تقویت می‌کند.

۳- توجه به سنگ نوشته‌های قبور شهدا و مواردی از این قبیل می‌تواند ارتقا فرهنگ پایداری در جامعه را بیشتر از پیش مورد توجه قرار دهد و همچنین موجب شود مردم به این سنگ نوشته‌ها که همچون کتابی پرمحتوا و ورقی گویا از هدف و آرمان شهید است بیشتر توجه کنند.

۱-۳- روش تحقیق

در این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی می‌باشد چهارصد سنگ نوشته‌ی مزار شهدای هشت سال دفاع مقدس دارالرحمه شیراز مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. انتخاب این سنگ نوشته‌ها تصادفی بوده است.

هر سنگ نوشته به طور معمول دارای اجزای متفاوتی نظیر آغازگر، مشخصات فردی، طرح‌ها و نقوش، اشعار و پیام‌ها می‌باشد که کارکرد آن‌ها از منظر نشانه‌شناسی لایه‌ای در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است. به همین منظور پس از جمع‌آوری کلیه نشانه‌های به کار رفته در داده‌های مورد نظر، نشانه‌های موجود دسته‌بندی و کارکرد و ارتباط آن‌ها از منظر نشانه‌شناسی لایه‌ای مورد بررسی قرار گرفته است.

۴-۱- داده‌های تحقیق

داده‌های تحقیق ساختار سنگ‌نوشته‌های قبور شهدای جنگ تحمیلی در دارالرحمه‌ی شیراز است. هر سنگ‌نوشته به طور معمول شامل قسمت‌های زیر است:

- آغازگر یا سر لوحه‌ی آغازین
- مشخصات شهید (نام، نام خانوادگی، نام پدر، تاریخ تولد، محل تولد، تاریخ شهادت، محل شهادت و در برخی موارد نام عملیات)
- درجه‌ی نظامی شهید هنگام شهادت
- اشعار، پیام‌ها و یا قسمتی از وصیت‌نامه‌ی شهید
- طرح‌ها و نقوش
- رنگ

در این پژوهش به تحلیل نشانه‌شناختی (نشانه‌های زبانی و غیر زبانی) سنگ‌نوشته‌های قبور شهدا از دیدگاه نشانه‌شناسی لایه‌ای پرداخته‌ایم. وقتی می‌گوییم تحلیل نشانه‌شناسی در واقع آن حوزه مورد تحقیق را همچون یک نظام فرهنگی تلقی کرده‌ایم که امکان تولید متونی را فراهم می‌کند که آن متون قابل خواندن هستند و ما از دیدگاه نشانه‌شناسی می‌خواهیم ویژگی‌های متنی آن حوزه را بشناسیم و به خوانش آن متون بپردازیم.

۵-۱- سوالات تحقیق

- ۱- در سنگ‌نوشته‌های قبور شهدا چه نشانه‌هایی وجود دارد؟
- ۲- نقش و کارکرد نشانه‌های موجود در سنگ‌نوشته‌های مذکور چیست؟
- ۳- آیا تحلیل نشانه‌شناختی سنگ‌نوشته‌ها از منظر نشانه‌شناسی لایه‌ای امکان‌پذیر است؟
- ۴- آیا این لایه‌های نشانه‌ای به کار رفته در این سنگ‌نوشته‌ها هم‌سو و دارای انسجام می‌باشند؟

فصل دوم

مبانی نظری

۲-۱- مقدمه

این فصل شامل سیزده قسمت می‌باشد. بعد از مقدمه به توصیف نشانه‌شناسی و در قسمت ۲-۳ به تاریخچه‌ی این رشته پرداخته شده است. قسمت ۲-۴ و ۲-۵ به بررسی مفهوم نشانه از دیدگاه بنیانگذاران علم نشانه‌شناسی (سوسور و پیرس) اختصاص یافته است. توضیح مثلث معنایی قسمت ۲-۶، سیر صعودی نشانه‌شناسی قسمت ۲-۷، الگوی ارتباطی قسمت ۲-۸، مدل یلمزلف قسمت ۲-۹ این فصل می‌باشد. در قسمت ۲-۱۰ این فصل به نشانه‌شناسی از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی پرداخته شده و تفاوت بین این دیدگاه و نشانه‌شناسی ساختگرا بیان شده است. در قسمت ۲-۱۱ الگوی لایه‌ای زبان توسط هلیدی مطرح شده و قسمت ۲-۱۲ این فصل به مبانی نظری نشانه‌شناسی لایه‌ای و الگوی نشانه‌ای مارتین (۱۹۹۲) اختصاص یافته است. در قسمت پایانی این فصل همچنین برخی از مفاهیم و اصطلاحات تعریف شده است.

۲-۲- نشانه‌شناسی

خداوند بزرگ جهان موجودات را عالم نامید چرا که نشانه و علامت وجود علم و اراده و قدرت اوست (افشارمهاجر، ۱۳۸۸). جهان سرشار از نشانه‌هاست که برای توضیح نشانه‌ها از نشانه‌های دیگری استفاده می‌کنیم. در کتب مقدس و ادیان الهی به کرامت از وجود نشانه‌ها و در قرآن نیز مرتباً توجه به آیات و نشانه‌های الهی اشاره می‌شود. هر چیزی می‌تواند نشانه باشد مهم این است که چگونه تولید و چگونه دریافت و درک شود. نشانه‌ها معمولاً به شکل کلمات، تصاویر، طرح‌ها و نقوش، اصوات، رنگ‌ها، ایما و اشاره‌ها، حرکات دست و پا و اشیا ظاهر می‌شوند اما این چیزها فقط وقتی معنایی به آن‌ها منتسب کنیم تبدیل به نشانه می‌شوند. به این شکل استفاده‌ی معنادار از نشانه‌ها در کانون اهمیت نشانه‌شناسی قرار می‌گیرد.

از نظر پی‌یرگیرو (۱۹۷۳) همه چیز نشانه است و نشانه‌شناسی که علم نشانه‌هاست همه دانایی و تجربه انسان را دربرمی‌گیرد. بنابراین بسیاری از حوزه‌های فکر و اندیشه را می‌توان در قالب اصول نشانه‌شناسی بررسی و تحلیل کرد.

نشانه‌شناسی مطالعه یا دانش نشانه‌هاست. مطالعه‌ی هر چیزی که در ارتباطات استفاده شود مانند کلمه، تصویر، علائم رانندگی، علائم پزشکی و غیره. به عبارتی نشانه‌شناسی با تولید نشانه، ارتباط از طریق نشانه، درک و تفسیر آن سرو کار دارد. به عبارت دیگر نشانه‌شناسی روشی است در باب نشانه‌ها و رده‌بندی آنها، تحلیل رمزگان‌ها و دستور زبان، نظام‌ها، قراردادهای و غیره. نشانه‌شناسی را نشانه‌ها و فرایندهای تأویلی، یافتن مناسبتی بین دال و مدلول و به عبارتی دیگر مطالعه نظام‌مند همه عواملی می‌دانند که در تولید و تفسیر نشانه‌ها یا در فرایندهای دلالت شرکت دارند.

هدف نشانه‌شناسی شناخت کارکرد ذهن انسان در فهم و درک، ارسال و دریافت پیام است. نشانه‌شناسی به دنبال این نیست که ببیند نشانه‌ها چه معنایی دارند بلکه چگونه معنا می‌یابند (فخری، ۱۳۸۵). در پس هر نشانه‌ای تعمد و هدفی نهفته است که آن را نشانه می‌کند و این تفسیر نشانه‌هاست که معنا را می‌سازد نه معنای نشانه. به عنوان مثال کسی که فلج است، فلج بودن او نشانه نیست اما اگر کسی در فیلم یا صحنه نمایش خود را فلج نشان دهد این حرکت هنرپیشه نشانه به حساب می‌آید. به این صورت نشانه با قصد همراه است. به این صورت هر حرکت و عملی که فرد به منظور خاصی از خود بر جای می‌گذارد نشانه محسوب می‌شود.

چندلر (۱۳۸۷، ص ۲۹) درباره‌ی نشانه‌شناسی می‌نویسد:

نشانه‌شناسی یکی از روش‌های تحلیل متن است. رویکردهای دیگر شامل تحلیل بلاغی، تحلیل گفتمان و تحلیل محتوایی هستند. در تحلیل محتوایی از روش‌های کمی برای تحلیل محتوای متون استفاده می‌شود، اما نشانه‌شناسی به دنبال تحلیل متون در حکم کلیت ساختمان و در جستجوی معنای ضمنی و پنهان است ... در حالی که تحلیل محتوایی روی محتوای صریح تمرکز دارد و عقیده دارد که این محتوا، معنایی یکه و ثابت را نمایش می‌دهد، مطالعات نشانه‌شناختی بر نظام قواعدی که بر گفتمان‌های درگیر در متون حاکم‌اند تمرکز دارد و به نقش بافت نشانه‌شناختی در شکل‌دهی معنا تأکید می‌کند.

نشانه‌ها از نظر شکل کلی عموماً به دو دسته تقسیم می‌شوند: نشانه‌های غیرزبانی و نشانه‌های زبانی. منظور از نشانه‌های زبانی نشانه‌هایی است که جزئی از نظام زبانی به حساب می‌آید. به عنوان مثال واژه‌ی "کتاب" نشانه‌ی زبانی می‌باشد. ولی در نشانه‌های غیرزبانی عناصر دیگری مبنای تفسیر و تأویل قرار می‌گیرد. نشانه‌های غیرزبانی خود به دو دسته تقسیم می‌شوند: دسته‌ی اول نشانه‌هایی که ساختار نشانه با موضوع ارتباطی مستقیم دارد مانند تصویر چهره شخص که شبیه آن شخص است، دسته‌ی دوم شامل آن دسته از نشانه‌هاست که ایده و مفهوم موضوع به صورتی نمادین بیان می‌شود که به آن نشانه غیر زبانی نمادین می‌گویند.

نشانه‌ها به عنوان شاخصه‌ی اصلی و جوهره‌ی تصویری یک سازمان، نهاد، مؤسسه و حتی شبکه‌ی تلویزیونی نیز محسوب می‌شوند. مثلاً در آرم شبکه‌ی استانی فارس نماد گلی با پنج گلبرگ متقارن دیده می‌شود که هر گلبرگ نیز نمادی از اقوام مختلفی مانند ترک، لر، فارس و

... است که این اقوام مختلف دست در دست هم و با وحدت، یکپارچگی و انسجام حول نقطه‌ای که نمادی از استان‌شان یعنی فارس است، زندگی می‌کنند.

اکو (۱۹۷۶، ص ۷) نشانه‌شناسی را اینگونه تعریف می‌کند: "نشانه‌شناسی با هر آنچه نشانه تلقی می‌شود سروکار دارد." این تعریف یکی از جامع‌ترین تعریف‌ها از نشانه‌شناسی است. اما ساده‌ترین تعریفی که از نشانه‌شناسی می‌توان ارائه داد عبارتست از "مطالعه نظام‌مند تمام فاکتورهایی که در ایجاد و یا تأویل نشانه و یا در فرایندهای دلالت دخیلند." (دینه‌سن ۱۳۸۰، ص ۷)

۲-۳- تاریخچه نشانه‌شناسی

از دیر باز مسأله چپستی معنا و رابطه بین مفاهیم و الفاظ مورد توجه بسیاری از فیلسوفان از جمله افلاطون بوده است. ارسطو، رواقیون، سنت اگوستین، پوین ست و لاک متفکرانی بودند که پیش از سوسور نقش مهمی را در تاریخ نشانه‌شناسی ایفا کردند. پی‌یر گیرو (۱۳۸۰) معتقد است که نمی‌توان خاستگاه تاریخی نشانه‌شناسی را به طور دقیق مشخص کرد گرچه خاستگاه تاریخی نشانه‌شناسی را به آگوستین قدیس نسبت داده‌اند به خصوص به دلیل تمایزی که او میان نشانه‌های طبیعی و نشانه‌های قراردادی و نیز تمایزی که میان کارکرد نشانه‌ها بین انسان و حیوان قائل شده است اما پیش از او رواقیون هم اهمیت زیادی برای این مسأله قائل بودند. در واقع برای دست یابی خاستگاه نشانه‌ها باید تا افلاطون و ارسطو به عقب برگشت.

واژه‌ی نشانه‌شناسی دارای ریشه‌ی یونانی *semio* به معنی نشانه است. این نام در حقیقت از واژگان علم پزشکی که علائم بیماری‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد گرفته شده است. از سال ۱۷۵۲ اصطلاح *symptomatology* (شناخت علائم بالینی) جزئی از علوم پزشکی محسوب شد که نشانه‌ی بیماری‌ها را بررسی می‌کند. از دوران باستان فیلسوفان، منطق دانان و دست‌نویسان به تحقیق در مورد نشانه‌ها پرداخته‌اند. نشانه‌شناسی اگرهمچون روش بررسی پدیدارها دانسته شود عمری طولانی دارد و پیشینه‌ی آن به یونان و هند باستان می‌رسد (احمدی، ۱۳۷۵).

در اواخر قرن نوزدهم زبان‌شناس سوئیسی به نام فردینان دو سوسور (۱۸۵۷-۱۹۱۳) در دوره‌ی زبان‌شناسی عمومی علمی را پیش‌بینی می‌کند که او این علم را سمیولوژی می‌نامد و با بحث‌هایی که سوسور مطرح می‌کند بنیان‌های اولیه‌ی علم نشانه‌شناسی گذاشته می‌شود. وی در کتابش به نام دوره‌ی زبان‌شناسی عمومی که بعد از مرگش در سال ۱۹۱۶ منتشر شد چنین می‌گوید:

می‌توان دانشی را تصور کرد که به مطالعه‌ی نقش نشانه‌ها به مثابه بخشی از زندگی اجتماعی می‌پردازد. این دانش باید بخشی از روان‌شناسی اجتماعی

و قسمتی از روان‌شناسی عمومی باشد. ما آن را نشانه‌شناسی می‌نامیم. این دانش مشخص خواهد کرد که طبیعت نشانه‌ها و قوانین حاکم بر آن‌ها کدامند (۱۹۸۳، ص ۱۵-۱۶).

اولین تمایزی که سوسور مطرح می‌کند تمایز زبان و گفتار است. زبان نظامی ذهنی و انتزاعی متشکل از قواعد و قراردادهاست که فراگیرندگان آن همگی قواعد و قوانین یکسانی می‌آموزند اما گفتار جنبه‌ی عملی و عینی و به عبارتی جنبه‌ی بالفعل و ملفوظ زبان است که از فردی به فرد دیگر متفاوت است. مفاهیم زبانی پایه و اساس زبان‌شناسی است. تمرکز سوسور نیز بیشتر بر زبان است تا بر گفتار. وی زبان را مهم‌ترین نظام نشانه‌ای و مطالعه‌ی آن را بهترین وسیله و ابزار برای نشان دادن ماهیت مسأله‌ی نشانه‌شناسی می‌داند. به نظر سوسور زبان‌شناسی بخش مهمی از نشانه‌شناسی است اما بارت (۱۹۷۲) معتقد است که نشانه‌شناسی بخشی از زبان‌شناسی است. زیرا نشانه‌شناسی در برخورد با پدیده‌هایی که غیر زبان‌شناسی هستند دیر یا زود ناگزیر می‌شوند که زبان را همچون یک الگو به مثابه محتوای بحث خود در نظر گیرند. این زبان‌ها، زبان‌شناسی نیستند بلکه زبان‌هایی درجه دومند که واحد آنان نه واج‌ها و تکواژها بلکه قطعه‌هایی وسیع‌تر از سخن هستند، قطعه‌هایی که به موضوع یا دوره‌هایی مرتبط می‌شوند که معنای آن‌ها فراتر از زبان می‌رود اما هرگز از آن مستقل نمی‌شود و به همین دلیل تقدیر نشانه‌شناسی در زبان‌شناسی است.

سوسور نشانه‌شناسی را علم پژوهش دلالت‌های معنایی بیان می‌کند. وی می‌گوید: "نشانه‌شناسی معلوم خواهد کرد که نشانه‌ها از چه چیز ساخته می‌شوند و قوانین حاکم بر آن‌ها کدام است." (۱۹۸۳، ص ۳۶) همچنین وی معتقد است که معنا از تمایز میان دال‌ها ناشی می‌شود که این تمایزها بر دو نوع هستند: تمایز همنشینی و تمایز جاننشینی. روابط همنشینی و جاننشینی یکی دیگر از تقابل‌های دوگانه‌ی سوسور درباره‌ی زبان در نظریه‌ی زبان‌شناسی ساختگرایی سوسوری است.

واژه‌ها در گفتار به دلیل توالی‌شان روابطی را میان خود برقرار می‌کنند که بر بنیاد ویژگی خطی و یک بعدی زبان استوار است، ... و به همین دلیل این عناصر یکی بعد از دیگری بر روی زنجیره‌ی گفتار ترتیب می‌یابند. این ترکیبات را که تکیه‌گاهشان امتداد زمانی است می‌توان زنجیره نامید ... از سوی دیگر واژه‌هایی که وجه مشترکی دارند در حافظه با یکدیگر ارتباط می‌یابند و به این ترتیب گروه‌هایی را تشکیل می‌دهند که روابط بسیار گوناگونی در آن حکمرواست ... تکیه‌گاه آن‌ها امتداد خطی یا زمانی نیست ... این‌ها تشکیل دهنده‌ی بخشی از گنجینه‌ی درونی انسان‌اند که زبان هر فرد را می‌سازد که ما این نوع روابط را متداعی می‌نامیم (۱۳۷۸، ص ۱۷۶-۱۷۷).

همچنین وی بیان می‌کند که ارزش یک نشانه توسط هر دوی این روابط مشخص می‌شود. این دو محور همنشینی و جاننشینی یک بافت ساختاری را مهیا می‌سازند که نشانه‌ها در آن معنا می‌یابند. رولان بارت (۱۹۶۷، ص ۴۸) نیز در این زمینه معتقد است که بخش مهم مسئولیت‌های نشانه‌شناسی تقسیم متون به کوچکترین واحدهای دلالتی ... سپس جمع کردن